

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 13 – 2/2006.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_06/jyl2_06.pdf]

KIRJA-ARVIO:

NÄKÖALOJA SUOMALASEEN SANKARIKUOLEMAAN

Kemppainen, Ilona 2006: Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana. Bibliotheca Historica 102. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 280 sivua.

Leila Jylhänkangas

Ilona Kemppaisen sosiaalishistorian alan väitöskirja *Isänmaan uhrin* tarkastelee sankarikuolemaan suhtautumisen tapoja Suomessa toisen maailmansodan aikana. Sotilaan kuolema rintamalla oli suomalaisille sankarikuolema – kuoleminen isänmaan puolesta nähtiin parhaana ja kunniakkaimpana kuolemana. Kemppainen aloittaa sankarikuoleman purkamisen toteamalla, että suhtautuminen kaatuneisiin oli sodan aikana yhteydessä ajan yhteiskunnan arvoihin. Kontekstualisoinnin huomiotta jättämisestä häntä ei voikaan moittia. Tutkimusaineistot paikannetaan maltillisesti konteksteihinsa. Myös työn rakenne on selkeä. Alussa kuvataan sodan ja kuoleman historian tutkimusta ja tutkimuksen teoreettisia ja metodisia perusteita. Toinen osa tarkastelee sankarikuoleman erilaisia konteksteja, joita ovat yhtä hyvin aivan konkreettiset rintamalla kaatumiset kuin fiktiiviset kuvauksetkin. Teoksen kolmannessa osassa analysoidaan tarkemmin sankarikuolemaan ja kuolemankulttuuriin liittyviä kysymyksiä sekä esitetään kuva suomalaisesta sankarikuolemasta toisen maailmansodan aikana.

KIRJEITÄ, KUOLINILMOITUKSIA JA KAUNOKIRJALLISUUTTA

Kemppaisen aineisto on suhteellisen runsas. Se koostuu sota-ajan yksityisistä kirjeistä, sanomalehdissä julkaistuista kuolinilmoituksista ja sotavuosien kaunokirjallisuudesta. Tekijä toteaa, että kirjeissä pohdittiin sodan tapahtumien ulkoisia seikkoja ja tunteita sekä tilanteita yleensä. Surun kuvaaminen ei kuitenkaan ollut keskeisintä vaan nimenomaan tilanteen ”yleinen määrittely” ja ”käytännön asioiden esittäminen” (s. 85). Sotilaan kuolema itsessään määritettiin lähtökohtaisesti sankarikuolemaksi, eikä kirjeissä tarvinnut kyseenalaistaa kaatuneen sankariutta.

Sanomalehtien valinnassa Kemppainen on pyrkinyt jonkinasteiseen alueelliseen ja poliittiseen kattavuuteen (s. 22). Eteläsuomalaisista lehdistä hän on valinnut tarkastelunsa kohteiksi *Helsingin Sanomat* ja *Suomen Sosiaalidemokraatin*. Ruotsinkielistä lehdistöä ja Ruotsalaista kansanpuoluetta edustaa puolestaan *Hufvudstadsbladet*. *Vaasa*, *Keskisuomalainen* ja *Karjalainen* tarjoavat kuolinilmoitusaineistoa Suomen keskiosista, *Kaleva* ja *Lapin Kansa* taas pohjoisemmalta puolelta. Kemppainen toteaa kuitenkin, ettei poliittisilla tai alueellisilla eroilla ole niin voimakasta merkitystä kuolinilmoitusaineiston muodostumisessa kuin ennalta olisi voinut olettaa. Koko maassa tavattiin samoja kuolinilmoitustekstejä, ja sankarikuolemasta oli olemassa tiettyjä, yleisessä käytössä olevia sanontatapoja. Tämä havainto on linjassa Kemppaisen yhden keskeisen tutkimuskysymyksen kanssa, eli millainen *yhtenäinen* pyrkimys sankarivainajien kuoleman käsittelyn taustalla vaikutti. Kuolinilmoitusten kautta työstettiin paitsi yksityistä, myös kansallista surua. Kuolemaa voitiin kuvata ilmoituksissa sanoin.

Kaunokirjallista aineistovalintaansa Kemppainen perustelee sillä, että se sisältää niin kuoleman kuvausta kuin kuoleman tulkintaohjeitakin. Hän näkee sodan aikana ilmestyneet romaanit eräänlaisina suremisen malleina. Tässä kohden kuitenkin itselleni heräsi kysymys fiktiivisen aineiston, kuten Väinö Linnan tuotannon, kelpoisuudesta ajan kuolemakulttuurin validina kuvaajana. Kaunokirjallisuus kyllä heijastelee kunkinhetkessä yhteiskunnassa ilmeneviä tunteita tietyistä asioista, mutta se on kuitenkin yksittäisten kirjailijoiden tuottamaa tulkintaa, ei suoraan kansan kokeimuksista heijastuvaa. Yksityiset kirjeet ja kuolinilmoitukset sen sijaan ovat tältä osin hedelmällisempiä ja tietyllä tavalla realistisempia jälkiä sodan ja kuoleman aiheuttaman surun ja ahdistuksen käsittelyn tavoista, olkoonkin että niitä on sensuuri muovannut tiettyyn suuntaan.

SANKARIKUOLEMAN DISKURSSIT

Isänmaan ubrit piirtää kuvan sankarikuoleman diskursseista monitahoisina ja toisinaan jännitteisinä kuolemasta neuvottelemisen keinoina. Tutkimus kehottaa ymmärtämään sankarikuolemasta puhumisen erilaisia tapoja. Kemppainen kirjoittaa, että ”sankarikuolemasta puhuttiin eri tilanteissa ja eri henkilöille vaihtelevin tavoin, ja keinoin, jotka olivat sidoksissa ympäröivään kulttuuriin, sen tapoihin ja arvostuksiin” (s. 19–20). Hän seurailee *foucault’laista* lähestymistapaa hyödyntäessään tutkimuksessaan diskurssin ja vallan käsitteitä. Tämä ratkaisu toimii hyvin Kemppaisen väitöskirjassa, ja hän onnistuu myös perustelevaan tarkastelukulmaansa tähdentäessään, että Michel Foucault’n näkökulmien voimakkaan historialliset aspektit ovat tärkeitä tutkittaessa ”monitahoista, koko yhteiskuntaa jollain tasolla koskettavaa ja sellaisena vaikeasti lähestyttävää ilmiötä, sankarikuolemaa” (s. 30). Tutkimuksessaan Kemppainen onkin pyrkinyt ”yhdistämään erilaisia historiantutkimuksen perinteitä ja näkökulmia mahdollisimman hedelmällisellä ja aiheen edellyttämällä tavalla” (s. 17).

Muistitiedon osuus tutkimuksessa on hyvin rajallinen. Mukana on kuitenkin Kemppaisen omia kysymyksiä, joita hän on päässyt liittämään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuosina 2000–2001 vastaajaverkostolleen esittämään, sotavuosien koke-

muksia kartoittavaan kyselyyn. Myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran aineistoon perustuva, rintamamiesten muistitietoa koskeva teos *Sotasavotta* (1974) on tarjonnut Kempपालelle muistitietoaineistoa. Hän kertoo päätyneensä ”vanhakantaiseen muistitiedon käyttöön” etsiessään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran aineistoista ”muiden lähteiden antamia käsityksiä tukevia ja täydentäviä tietoja” (s. 23).

Kempपालainen pohtii työssään myös *nationalismin* osuutta sankarikuoleman diskurssien rakentumisessa. Hän pohtii nationalismia sankarikuoleman kannalta merkittävänä aatteena ja voimana moderneissa yhteiskunnissa. Samoin uskonto ja sen kietoutuminen kansakuntaan on ollut toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa keskeinen suomalaisuutta määrittävä piirre. Sankarikuoleman yhteydessä esimerkiksi papiston rooli oli merkittävä. Kempपालainen esittää myös kiinnostavan kysymyksen siitä, ”oliko uskonnon tärkeys erityisen ’suomalaista’, kuten asia sotavuosina usein tulkittiin, vai oliko se luontevaa jatkoa kirkon vuosisataiselle asemalle ja nationalismin perinteiden uskonnollisille painotuksille” (s. 46).

KOHTI TUNTEIDEN JA SUHTAUTUMISTAPOJEN MONINAISUUTTA

Kempपालainen tutkii paitsi sotilaan kuolemaa, myös kuolemaa yleensä rintamalla. Hän myös nostaa työssään esille sankarihautaamisen moninaisuuden. Se ei ollut vain sotilaan oikeus, vaan myös lottien, sotasairaaloiden sairaanhoitajien ja rintamien työvelvollisten oli mahdollista tulla haudatuksi sankarihautaan. Kempपालaisen päähuomio kohdistuu talvi-, jatko- ja Lapin sotien noin 94 000 kaatuneeseen, ”joiden lopullinen päämäärä ja osakseen saama suhtautuminen sekä vaihtelivat sotavuosien kuluessa, että poikkesivat maailman useimpien muiden kaatuneiden kohtalosta” (s. 13).

Kaatuneiden omaisten tuntemukset läheistensä kuolemista sodassa olivat vaihtelevia, ja Kempपालainen käsitteleekin väitöskirjassaan kiinnostavasti tätä variaatiota. Esimerkiksi halu olla läsnä – edes mielikuvien tasolla – oli yksi sota-ajan kirjeiden teemoista. Kaatuneen viime hetkistä haluttiin mahdollisimman tarkka kuvaus. Rintaman ja kotirintaman välisellä kirjeenvaihdolla oli korostunut rooli. Suremisprosessi ei kuitenkaan ollut itsestään selvää tai helppoa. Esimerkiksi sensuuri vaikeutti sitä. Kempपालainen korostaakin sensuurikysymyksen tärkeyttä sankarikuolemaa koskevan tutkimuksensa kannalta. Sensuurin alaisia olivat niin sanoma- ja aikakauslehtien aineisto ja kaunokirjallisuus kuin yksityiset kirjeetkin.

Kempपालainen näkee hyvän kuoleman etsimisen sankarivainajien kuolinilmoituksista myös paradoksaalisena. Hän kirjoittaa, että ”vainaja merkitsi jo eläessään jollekulle niin paljon, että tämä oli valmis näkemään hänen vuokseen vaivaa kuoleman jälkeenkkin” (s. 136). Samalla tiedot kuoleman yksityiskohdista saattoivat olla lohduttavia. Läheisestä ei tietenkään olisi haluttu luopua, mutta ajatus vainajan pääsystä parempaan paikkaan, ”pois maailman myrskyistä ja taistoista”, toi kuitenkin lohtua. Sankarivainajien kuolinilmoituksissa hyödynnettiinkin kristilliseen maailmankuvaan kuuluvaa ajatusta tämänpuoleisesta maailmasta ”jatkuvana kilvoituksena ja kärsimyksenä, josta on onni ja vapahdus päästä rauhaan Jumalan luo” (s. 138).

Isänmaan ubreissa huomio kohdistuu sankarivainajien kuoleman käsittelyyn ja tarkemmin siihen, ”millainen yhtenäinen pyrkimys sankarivainajien kuoleman käsittelyyn oli olemassa” (s. 39). ”Yhtenäisen pyrkimyksen” tarkastelu avaa kiinnostavia näkökulmia suomalaisten enemmistön kuolemakokemuksiin ja -kulttuuriin. Toisaalta se kuitenkin peittää alleen valtakulttuurin marginaaliin merkitsemät toimijat sodassa. Kuinka esimerkiksi aseistakieltäytyjiin suhtauduttiin sodan aikana? Millaisia olivat heitä koskevat diskurssit ja tuntemukset? Marginaalin merkitys ei sosiaalishistoriallisessa tutkimuksessa liene yhtä keskeisessä asemassa kuin antropologiassa tai uskontotieteessä, mutta tämän ulottuvuuden tarkastelu olisi voinut tuoda suomalaisesta sankarikuolemasta piirtyvään kuvaan tärkeitä lisähuomioita.

Kaikki eivät sopeutuneet sotaan samalla tavalla kuin valtavirta. Antropologiselta kannalta yhteiskunnassa marginaaliin jääneet, toisin sanoen vaienneet tai vaiennetut ryhmät, olisivatkin erittäin kiinnostava tarkastelukohde, jolle olisi toivonut *Isänmaan ubrien* sivuilla enemmän sijaa. Millaisia ihmisryhmiä ei haluttu haudata sankareina ja miksi? Kemppainen toteaa (s. 147), että ”ongelmat sankarihautaan hautaamisessa koskivat suhteellisen pientä osaa kaatuneista” ja että sankarihautapaikan kieltäminen ”koski lähinnä teloitettuja ja ’raskaimpiin rikoksiin’ syyllistyneitä”. Antropologisesta näkökulmasta katsottuna kuitenkin juuri kysymys siitä, keneltä haluttiin evätä sankarivainajan status, voisi myös avata keskeistä tietoa ajan yhteiskunnan arvojen sisällöistä ja luonteesta.

KIRJALLISUUS

NYMAN, AARRE & SALMINEN, ESKO & VENTO, URPO (toim.) 1974: *Sotavotonta. Korsuelämää 1939–1944*. Helsinki: Otava.

FM Leila Jylhänkangas toimii uskontotieteen tutkijana Helsingin yliopistossa.